

Op zoek naar het Bijenkorfje *Spermodea lamellata* (Jeffreys, 1830)

Jos (J.J.M.M.) van Ooijen

In search of *Spermodea lamellata* (Jeffreys, 1830)

Summary. During a short holiday in the first week of May 2021 the author stayed with his family in the province of Drenthe, the Netherlands. Not far away from the village where they stayed, the eldest forest of The Netherlands is situated: the Mantingerbos. This small forest is famous for two reasons. On the one hand, its vegetation consists of a mixture of Beech (*Fagus sylvatica*), oak (*Quercus spec.*) and rather old specimens of Holly *Ulex aquifolium*. On the other hand, the small forest is known as the only location where in the Netherlands the small terrestrial snail *Spermodea lamellata* (Jeffreys, 1830) was found. As far as known, the species was found there in 1952 for the last time. Two ingredients that combine usefulness and agreeability.

Inleiding

In de 'Veldgids Slakken en Mossels' (Jansen, 2015; fig. 1) wordt het Bijenkorfje *Spermodea lamellata* (Jeffreys, 1830) met een zekere weemoed vermeld. Het slakje kwam in Nederland alleen voor in het Mantingerbos bij Orvelte in Drenthe (fig. 2). Na 1952 is het ook in het Mantingerbos niet meer gevonden (Gittenberger *et al.*, 1984). Saillant detail is dat het Mantingerbos tot de gemiddeld koudste plaatsen van Nederland wordt gerekend. Het Bijenkorfje wordt op dit moment alleen nog gevonden in Noordwest-Europa, te weten Ierland, Schotland, de kust van Zuid-Zweden, Zuidoost-Engeland, Denemarken, Noord-Duitsland, Noord-Polen, Spanje en Portugal. (Kerney *et al.*, 1983; Welter-Schultes, 2012; Wiese, 2014; Cadevall & Orozco, 2016). Een echt boreale soort dus. Het Bijenkorfje gedijt met name in oude loofbossen, waar eik *Quercus spec.* en Beuk *Fagus sylvatica* de boventoon voeren. In het Mantingerbos groeit daarnaast een groot aantal prachtige oude hulstbomen *Ilex aquifolium* en komen verder plakken Witte klaverzuring *Oxalis acetosella* en Klimop *Hedera helix* voor. In 1964 deed L. Butot van het toenmalige RIVON in Zeist een oproep aan de leden van de Nederlandse Malacologische Vereniging om vondsten van de genoemde soort te melden en door te geven waar nog vondsten van de soort in verzamelingen geregistreerd zijn. Hij wilde na-

gaan of de soort nog in Nederland leefde of er was uitgestorven. In mei 2021 verbleef ik met mijn gezin in Orvelte in de nabijheid van het Mantingerbos (fig. 3). Op 7 mei en 8 mei 2021 heb ik het bos met een aantal familieleden kort bezocht. Een belangrijke kracht hierbij was kleinzoon Hidde (7 jaar) (fig. 4). Het doel van de inventarisatie was tweeledig. Allereerst wilde ik nagaan of het Bijenkorfje er echt niet meer voorkwam. En daarnaast wilde ik nagaan of in het betreffende bos het aantal voorkomende soorten landslakken vergeleken met eerdere onderzoeken voor- of achteruit was gegaan. Dit laatste bleek mogelijk omdat Kees Margry mij een kopie van het artikel uit augustus 1953 wist te leveren waarin de excursie uit mei 1952 uitvoerig beschreven wordt (Van den Tooren, 1953); samen met een verslag van een NMV-excursie gehouden in mei 1951 (Kuiper, 1952). Tot slot kwam ook het verslag van C.O. van Regteren Altena van zijn bezoek in 1930 aan het Mantingerbos tot mijn beschikking (Van Regteren Altena, 1931).

Werkwijze

Op 11 mei 2021 heb ik een eerste verkenning gedaan om te zien of het gebied goed te bereiken was. Nadat de toegankelijkheid uitstekend bleek te zijn ben ik een dag later teruggekeerd met

Fig. 1. Het Bijenkorfje *Spermodea lamellata*. Foto's Bert Jansen.

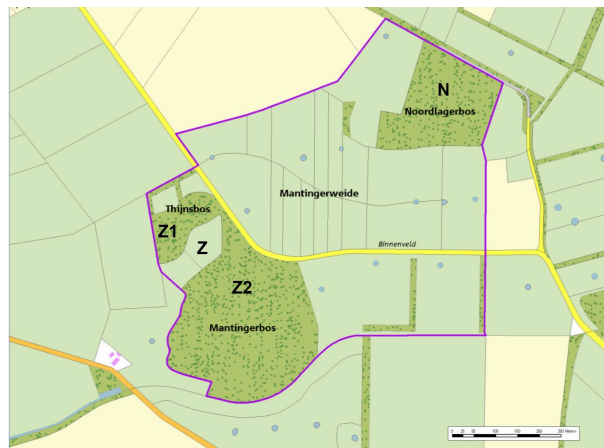

Fig. 2. Plattegrond van de bossen ten noorden (=Noordlagerbos) en ten zuiden (=Mantingerbos) van de Mantingerweide.

Tabel 1. Inventarisatie terrestrische slakken in het in het Mantingerbos en Noordlagerbos in Drenthe

	Verzamelaar(s)	Fam. van Ooijen	Van Regteren Altena	Van Regteren Altena	Kuiper	Van den Tooren	Van den Toorn	Van den Tooren
	Bos(deel)	Manting- er-bos	Thijnsbos	Manting- er-bos	Manting- er-bos	Manting- er-bos noordelijk deel	Manting- er-bos zuidelijk deel	Noord- lager-bos
Soorten								
Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	8 mei 2021	juli 1930	juli 1930	mei 1951	augustus 1952	augustus 1952	augustus 1952
Stekelslakje	<i>Acanthinula aculeata</i>		x	x	x	x	x	x
Bruine blinkslak	<i>Aegopinella nitidula</i>	x		x	x		x	
Kleine blinkslak	<i>Aegopinella pura</i>	x	x	x	x	x	x	x
Heesterslak	<i>Arianta arbustorum</i>	x		x				
Egel-wegslak	<i>Arion intermedius</i>			x	x			
Oranjebruine weghslak	<i>Arion subfuscus</i>			x	x			
Plompe dwergslak	<i>Carychium minimum</i>				x		x	
Zwartgerande tuinslak	<i>Cepaea nemoralis</i>		x	x	x	x	x	x
Glanzende agaathoren	<i>Cochlicopa lubrica</i>	x	x	x	x		x	x
Tandloze korfslak	<i>Columella edentula</i>		x	x	x	x	x	x
Witte akkerslak	<i>Deroceras agreste</i>			x				
Kleine akkerslak	<i>Deroceras laeve</i>				x			
Gevlekte akkerslak	<i>Deroceras reticulatum</i>				x			
Boerenknoopje	<i>Discus rotundatus</i>	x	x	x	x	x	x	
Moeras-tolslak	<i>Euconulus alderi</i>		x	x	x	x	x	x
Ammonshorentje	<i>Petronella hammonis</i>	x	x	x	x	x	x	x
Look-glansslak	<i>Oxychilus alliarius</i>			x	x	x	x	x
Kelder-glansslak	<i>Oxychilus cf. cellarius</i>	x						
Dwergpuntje	<i>Punctum pygmaeum</i>	x	x	x		x	x	x
Bijenkorfje	<i>Spermodea lamellata</i>			x		x	x	
Langwerpige barnsteenslak	<i>Succinea oblonga</i>		x	x	x			
Kleine korfslak	<i>Vertigo pusilla</i>			x	x	x	x	
Gestreepte korfslak	<i>Vertigo substriata</i>		x	x	x	x	x	x
Grote kristalslak	<i>Vitrea crystallina</i>		x	x	x	x	x	
Doorschijnende glasslak	<i>Vitrina pellucida</i>		x	x	x	x	x	x
Grofgestreepte glimslak	<i>Zonitoides excavatus</i>	x		x	x	x	x	x
Donkere glimslak	<i>Zonitoides nitidus</i>	x	x	x	x			
	Aantal soorten	10	14	23	22	15	18	12

een aantal familieleden. Gewapend met monsterpotjes hebben we anderhalf uur op het oog gezocht. Op drie verschillende locaties is daarnaast bladstrooisel verzameld en meegenomen om later thuis te drogen en op aanwezige mollusken te onderzoeken. Het onderzoek werd beperkt tot het noordelijke deel van het Mantingerbos (plaatselijk ook wel de ‘Zuidlagen’ genoemd, Z2 in fig. 2) en het Thijnsbos (Z1 in fig. 2). De maand mei van 2021 was een tamelijk koude maand. Van den Tooren (1953) is in de eerste week van augustus 1952 juist dieper in het zuiden begonnen en vandaar naar het noorden gelopen en hij heeft

daarnaast nog het Noordlagerbos bezocht aan de noordkant van de Mantingerweide (N in fig. 2). De eerste week van augustus 1952 was een natte week. In totaal heeft Van den Tooren vier dagen met een mede-onderzoeker in genoemde gebieden gezocht. Daarbij heeft hij niet alleen op het oog verzameld maar ook zeefmonsters meegenomen. Kuiper (1952) heeft in mei 1951 met acht mede-onderzoekers in een paar uur tijd eveneens het Mantingerbos onderzocht op landslakken. Beide groepen hebben ook gezocht naar zoetwaterslakken maar die zijn in dit artikel buiten beschouwing gelaten. Van Regteren Altena tot slot

Fig. 3. Het Mantingerbos gezien vanaf het noorden bij Z. Foto Jos van Ooijen.

heeft zich in juli 1930 beperkt tot de landslakken van het Mantingerbos en het Thijnsbos (Van Regteren Altena, 1931).

Resultaat en discussie

In tabel 1 zijn de door mijn 'groep', de groep Van den Tooren (1953), de groep Kuiper (1952) en Van Regteren Altena (1930) in totaal 26 soorten gevonden landslakken genoteerd. Een eerste opmerking die hierbij gemaakt moet worden is dat de nomenclatuur van een aantal gevonden soorten sinds 1952 veranderd is. De soorten die het betreft zijn vanzelfsprekend met hun huidige naam weergegeven. Toevallig betreft dit ook de soort die de reden was dat er in 1930, 1951, 1952 en 2021 in het Mantingerbos naar landslakken gezocht is. Niet alleen de Nederlandse naam trof dit lot (Geribd bolslakje werd Bijenkorfje), maar ook de wetenschappelijke naam ervan is veranderd: *Acanthinula lamellata* (Jeffreys 1830) werd hernoemd als *Spermodea lamellata* (Jeffreys, 1830). Van Regteren Altena vindt in 1930 maar twee exemplaren van het Bijenkorfje. Van den Tooren (1953) vermeldt in zijn verslag dat hij pas na uren zoeken een eerste exemplaar van het Bijenkorfje vond. Het betrof een plek in het donkere meest zuidelijke deel van het Mantingerbos met begroeiing van bramen, Klimop, Zomereik *Quercus robur* en Hulst. De rest van de dag en de volgende dag heeft hij alleen maar op deze plek van ongeveer 25 m² gezocht. In totaal zijn door hem 24 exemplaren van de soort gevonden. De meeste vond hij op eikenblad of op eikentakjes in de dikke strooisellaag. Op hulstblaadjes vond hij de soort niet. Op de overige plaatsen waar hij geweest is in het noordelijk bos vond hij geen Bijenkorfje. In het noordelijke deel van het Mantingerbos, grofweg geschat in het Thijnsbos, werd toch weer één exemplaar gevonden in de strooisellaag. Op deze plek hebben ook de auteur en zijn gezin een deel van hun monsters verzameld. Wij hebben helaas geen enkel exemplaar van het Bijenkorfje gevonden. Sterker nog, het aantal soorten dat in mei 2021 werd gevonden bedroeg slechts 10. Een schrale troost hierbij was dat Van den Tooren bij zijn zoektocht in het Noordlagerbos ook maar 12 soorten vond. Vergelijken we die oogst echter met de opbrengt van de twee overige monsterlocaties van Van den Tooren, die in het noordelijke respectievelijk zuidelijke deel van het Mantingerbos zocht, dan steekt ons resultaat daar schril bij af. Zijn verzamelmonster, dat qua zoekgebied het meest overeenkwam met het onze uit het noordelijke deel van het Mantingerbos, telde 15 soorten, ander-

Fig. 4. Kleinzoon Hidde (7) op zoek naar slakken in het Mantingerbos. Foto Jos van Ooijen.

half maal zoveel als in ons verzamelmonster. Het monster van Van den Tooren dat in het zuidelijke deel van het Mantingerbos was genomen telde zelfs 18 soorten. Daar moet helaas nog aan toegevoegd worden dat de soorten die in onze monsters voorkwamen veel zwaar beschadigde exemplaren bevatten, vooral van de meest voorkomende soort Boerenknoopje *Discus rotundatus* (O.F. Müller, 1774). Daar staat tegenover dat er twee soorten in aangetroffen zijn die niet alledaags zijn in Nederland: de Grofgestreepte glimslak *Zonitoides excavatus* (Alder, 1830) en de Kleine blinkslak *Aegopinella pura* (Alder, 1830). Opvallend is verder dat twee soorten, te weten de Heesterslak *Arianta arbustorum* (Linnaeus, 1758) en de Donkere glimslak *Zonitoides nitidus* (O.F. Müller, 1774), wel gevonden zijn door ons maar niet door Van den Tooren, ondanks het beduidend lagere totaal aantal soorten in het materiaal van 2021.

De monsters verzameld door de groep van Kuiper in mei 1951 leverden 22 soorten op uit nagenoeg hetzelfde deel van het Mantingerbos, maar zonder Bijenkorfje. Van Regteren Altena vond in juli 1930 in de beide bossen in het zuiden in totaal 23 soorten. Uitgesplitst tussen het Mantingerbos en het veel kleinere Thijnsbos is er wel een groot verschil: 23 soorten tegen slechts 14 soorten.

Mogelijke verklaringen

Het grote verschil in aantal verzamelde soorten kan een aantal redenen hebben, zowel ecologische als afhankelijk van de techniek van monsternamen. Om met de laatste te beginnen: ervaring met op het oog zoeken is een voordeel en de behandeling van de zeefmonsters is erg afhankelijk van de behandeling van de monsters tussen tijdstip van bemonstering en het moment van analyse. Naar mijn mening zijn hier vooral de vele uren die door Van den Tooren besteed zijn aan het zoeken op een beperkt oppervlak essentieel. Daarnaast is door hem met name ook goed gekeken naar slakken die op blaadjes of takjes zaten. Door ons is dat niet nadrukkelijk gebeurd. De behandeling van het monstermateriaal als zodanig kan mijns inziens slechts verschil opleveren als er fundamenteel anders mee omgegaan wordt, iets dat mij onwaarschijnlijk voorkomt. Als we op dit punt ook het resultaat en de werkwijze van de groep van Kuiper (1952) erbij betrekken zien we dat deze groep met ervaren 'slakkenzoekers' tot 22 soorten komt, maar zonder het Bijenkorfje. De wijze van monsternamen lijkt dus geen beslissende rol te spelen.

Tabel 2. Vermeldingen van Bijenkorfje *Spermodea lamellata* in bekende determinatiegidsen met betrekking tot voorkomen en habitat

Bron	Geografische verspreiding	Bijzonderheden en habitat
Gittenberger <i>et al.</i> , 1984		Vindplaats betrof oude eiken/hulstbos met dikke strooisellaag. Sinds 1952 niet meer gevonden.
Welter-Schultes, 2012	N/NW Groot Britannië, W. Ierland; NW. Spanje/ Portugal, Denemarken, Z. Zweden, Z. Noorwegen, N. Duitsland, N. Polen, W. Litouwen.	In oude vochtige loofbossen, op rotte boomstammen, ook in oude half-natuurlijke bossen, meestal aanwezig in dikke strooisellaag onder bomen; in NW. Spanje en Portugal in bladstrooisel op vochtige plekken in bossen van Steeneik en Eucalyptus. EU Rode lijstsoort. In Z. en C. Britannië, Zweden en Ierland. Door kap 50-70% verloren gegaan.
Wiese, 2014	Komt alleen nog zeer verspreid voor in N. Duitsland langs de kust van Mecklenburg-Vorpommern enige stabielere populatie.	Leven in bladstrooisel in oude loofbossen nabij de kust.
Kerney <i>et al.</i> , 1983	Zie Welter-Schultes m.u.v. Spanje/ Portugal.	In oude, oorspronkelijke loofbossen, in het bladstrooisel en op omgevallen bomen.

Rest een ecologische verklaring. Het weer kan een factor zijn. Mei 2021 was een koude periode met regen; in augustus 1952 was er vooral regen. Of er daarnaast nog andere weersomstandigheden een rol speelden is mij niet bekend. De samenstelling van het bos lijkt mij niet fundamenteel veranderd. Bij het betreden ervan in mei 2021 was er sprake van een donker bos met veel eiken en magnifieke oude hulstbomen en een dikke strooisellaag; deze beschrijving komt overeen met die uit 1952. Er was verder sprake van wat verheffingen en verlagingen van het oppervlak als restanten van de zandverstuivingen waar dit deel van Drenthe anderhalve eeuw geleden nog door overvallen werd (Van der Woud, 2020). Maar alles bij elkaar genomen kom ik tot de conclusie dat de verschillen in aantallen soorten respectievelijk exemplaren daarvan te wijten zijn aan de algehele variaties in het weer. Indien we daarbij het Bijenkorfje wat nadrukkelijker beschouwen valt op dat deze boreale slak het overal in onze West-Europese Atlantische streken moeilijk heeft. Tabel 2 geeft een overzicht van de stand van zaken met betrekking tot deze soort zoals daar in een internationale reeks van determinatiewerken over geschreven wordt. Tevens zijn relevante opmerkingen betreffende het habitat en bijkomende bevindingen bij elkaar gezet. Interessant in dit verband zijn de bevindingen van Kuijper (2016) die bij een geologisch onderzoek in zandlagen daterend uit het Laat-Holocene in de duinen bij Noordwijk een groot aantal fossiele exemplaren van het Bijenkorfje vond. De conclusie moet zijn dat de soort het tegenwoordig overal zwaar te verduren heeft. De specifieke eisen die het Bijenkorfje aan zijn habitat stelt (dikke vochtige strooisellaag in oerbossen in een West-Europees/Atlantisch klimaat) lijkt door met name grootschalige houtkap zware schade op te lopen. Of dit voor het Mantingerbos ook geldt is niet zeker. Het aantal exemplaren van slakken was in zijn algemeenheid aan de lage kant en van kap was geen sprake. Misschien dat in dit geval het veranderende klimaat een te zware wissel trekt op deze bijzondere soort. Een mogelijkheid die Butot in 1964 ook al suggereerde.

Dankwoord

Veel dank ben ik verschuldigd aan Kees Margry voor het helpen bij de determinatie van de soorten, het aandragen van literatuur en het kritisch doornemen van de tekst. Dank ook aan Bert Jan-

sen voor zijn foto's van het Bijenkorfje. Veel dank gaat ook uit naar mijn familie, en met name mijn kleinzoon Hidde, die zo behulpzaam waren bij het veldwerk.

Geraadpleegde bronnen

- BUTOT, L.J.M., 1964. Is *Acanthinula (Spermodea) lamellata* in Nederland uitgestorven? – Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging 109: 1143.
- CADEVALL, J. & A. OROZCO, 2016. Caracoles y babosas de la península Ibérica y Baleares. – Omega, Barcelona.
- GITTENBERGER, E., W. BACKHUYS & TH.E.J. RIPKEN, 1984. De landslakken van Nederland. – KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- JANSEN, E.A., 2015. Veldgids slakken en mossels. Land en zoetwater. – KNNV-uitgeverij, Zeist.
- KERNEY, M.P., R.A.D. CAMERON & J.H. JUNGBLUTH, 1983. Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas. – Paul Parey, Berlin.
- KUIJPER, J.G.J., 1952. De excursie naar het Mantinger bos (20 mei 1951). – Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging 43: 376-377.
- KUIJPER, W.J., 2016. A late Holocene forest fauna with *Spermodea lamellata*, *Merdigera obscura* and *Cochlodina laminata* in the dunes of Noordwijk, The Netherlands. – Basteria 80(4-6): 195-200.
- VAN DEN TOOREN, D., 1953. Excursie naar het Mantinger bos (Aug. 1952). – Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging 49: 452.
- VAN DER WOUDE, A., 2020. Het landschap de mensen; Nederland 1850-1940. – Prometheus, Amsterdam.
- VAN REGTEREN ALTENA, C.O., 1931. Bijdragen tot de kennis van de Drenthse molluskenfauna. I. Het Mantinger Bosch. – De Levende Natuur 35(10): 323-327.
- WELTER-SCHULTES, F.W., 2012. European non-marine molluscs, a guide for species identification. – Planet Poster Editions, Göttingen.
- WIESE, V., 2014. Die Landschnecken Deutschlands, Finden - Erkennen - Bestimmen. – Quelle & Meyer Verlag, Wiebelsheim.

Adres van de auteur
jjmm.van.ooijen@planet.nl